

	RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal	ISSN- 2348-7143
	Impact Factor - (2017) - 6.261, (2018) - 6.452, (2019) - 6.876 Special Issue - 106(A) March, 2019	UGC Approved No. 48798

Impact Factor - 6.261 ISSN - 2348-7143
INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

8th March 2019 Special Issue- 106(A)

MALE FEMALE RATIO IMBALANCE IN INDIA

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGVS Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik (M.S.) INDIA

Executive Editor of This Issue
Dr. A.M. More
Dept. of Economics
Vasundhara College, Ghatnandur,
Tq. Ambajogal, Dist. Beed

Dr. Shinde D.V.
(M.A.Ph.D)
Head Department of Economics
Research Guide
S.P. College Bhoom Dist. Osmanabad

292

A

	RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal	ISSN- 2348-7143
	Impact Factor - (2017) - 6.261, (2018) - 6.452, (2019) - 6.876 Special Issue - 106(A) March, 2019	UGC Approved No. 48798

53. स्त्री-पुरुषात्मा एक समस्या डॉ. आर.व. विस.टी., सहा.प्र. विज्ञान एच.टी.	153
54. "भारतातील स्त्री-पुरुष प्रमाण असंतुलनाची कारणे" डॉ. एच.टी.भागवतगरी	155
55. भारतातील स्त्री-पुरुष गुणोत्तर - एक अभ्यास डॉ. महादेवी देवनाथ कड, कावळे एच.टी.	158
56. भारतातील स्त्री - पुरुष प्रमाणाचे अभ्यास डॉ. मंदकिशोर मुळे	161
57. "पुरुष स्त्री प्रमाणातील बदलती प्रवृत्ती" विलेप खंदन मराठवाड डॉ. डी.टी. चौधरी	162
58. भारतातील स्त्री- पुरुष गुणोत्तरातील असमतोल : विशेष संदर्भ लातूर जिल्हा डॉ. एस. एस. देवनाथकर	165
59. भारतातील हरकलेच्या स्त्रिया : मराठवाड्याचे व्यक्ती अभ्यास डॉ. दीपक एच.भारती	168
60. भारतातील स्त्री-पुरुष प्रमाण गुणोत्तर प्रवृत्ती डॉ. गोविंद राजाराम परबे	173
61. भारतातील स्त्री-पुरुष गुणोत्तरातील असमतोल सुधारण्यासाठी उपाययोजना प्रा. डॉ. हरिभाऊ कदम	176
62. भारतातील स्त्री-पुरुष प्रमाण रचनेचा अभ्यास प्रा. डॉ. रामदास डी. मुकटे	178
63. भारतातील स्त्री -पुरुष प्रमाणातील असमतोलाची कारणे प्रा. डॉ. रमेश भास्कराव	182
64. घटते लिंग गुणोत्तर एक अभ्यास प्रा. डॉ. शिंदे डी. व्ही., प्रा. डॉ. रंजीत व्ही. के.	184
65. भारतीय ऊर्ध्वव्यवस्था आणि विकास योजना प्रा. डॉ. अंबादास पांडुरंग बर्वे	187
66. उदगीर तालुक्याची लोकसंख्याशास्त्रीय वैशिष्ट्ये पाटील संतोष बालाजी, डॉ. कोरपकवाड ई. डी.	189
67. घटता लिंगानुपात और समाज की मन:स्थिती प्रा. मखवी ए.डी., भालेराव सुधाकर नासायण	193
68. भारतातील स्त्री-पुरुष गुणोत्तरातील समतोल सुधारण्यासाठीच्या उपाययोजना प्रा. मनीशा देवगुण, अनीरुध्द मोरे	196
69. महिलांचे घटते लिंग गुणोत्तर प्रमाण: एक गंभीर समस्या डॉ. विश्वनाथ कोकर	198
70. भारतात स्त्री-पुरुषातील असमतोलाचे प्रमाण प्रा. डॉ. राजेशी अप्पाराव जायब	202
71. जागतिक व भारतीय लिंग-गुणोत्तर प्रवृत्तीच्या बदलाचा अभ्यास मार्सोती सदाशिव कदम, डॉ. एस.एस. पतंगे	204

Dr. Shinde D.V.
(M.A.Ph.D)
Head Department of Econo
Research Guide
S P. College Bhoom Dist. Osma

293

घटते लिंग गुणोत्तर एक अभ्यास

प्र.अ.शिंदे डी.के.
असो.प्राफेसर

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
संकरराव पाटील महाविद्यालय, भुम

प्र.अ.रं.दील डी.के.

अर्थशास्त्र विभाग
संकरराव पाटील महाविद्यालय, भुम

प्रस्तावना

आपण जेव्हा राष्ट्राच्या सर्वांगीण विकासावर बोलतो तेव्हा विकासाच्या प्रक्रीयेत महिलांना पुरुषाच्या बरोबरीने स्थान मिळणे हे देखील वृत्त म्हणणे आहे. देशाच्या आर्थिक विकासास पुरुषाप्रमाणेच स्त्रियांवरही अवलंबून आहे. आर्थिक विकासाची फळे स्त्रियांच्या योगदानाशिवाय मिळू शकत नाहीत. परंतु दुर्दैवाने भारतासारख्या विकसनशील देशात आर्थिक विकासाच्या दुसऱ्या आधारेस्तनाची जन्माळाची व जन्मानंतर निवृत्त हत्या करण्यात येत आहे. हे यितृत्वाक पादतीचे दुरकमी कार्य पहावयास मिळते. लिंग गुणोत्तर घटण्याची अनेक कारणे आहेत. त्यामध्ये गर्भलिंग तपासणी हे एक महत्त्वाचे कारण आहे. स्त्रीची सोनोग्राफीद्वारे तपासणी केली जाते त्यामुळे गर्भाचे लिंग समजते. जर गर्भ मुलीचा असेल तर गर्भपात केला जातो. यामुळे पुरुषाच्या तुलनेत स्त्रियांचे प्रमाण कमी होते. तसेच मुलगा हा वंशाचा दिवा या भावनेचा प्रभाव समाजात आहे. बालवयातील लान्, दारिद्र्य पायामुत सुविधांचा अभाव, निराशा, स्त्री आरोप, कायद्याच्या अंमलबजावणीचा अभाव इत्यादी कारणांमुळे भारतातील लिंग गुणोत्तर घटत असल्याचे दिसून येते.

भारतीय संस्कृती विकासाच्या इतिहासाची पाने उलगडून पाहिली तर एक गोष्ट त्सात येते की, पूर्व कालखंडात स्त्री ही पुरुषाच्या बरोबरीने होती. नव्य कालखंडात वासना आणि विटंबनेची प्रतीक बनली आणि उत्तर कालखंडात स्त्री ही मुलमगरीच्या पाखात अडकली. निसर्गात दोघापैकी कुणालाही श्रेष्ठ अथवा कनिष्ठ समजण्याचे काहीही कारण नाही. परंतु मानवी जिवनाच्या वेगवेगळ्या कालखंडात स्त्रीयांना आर्थिक आणि सामाजिक पातळीवर दुय्यम स्थान दिल्याचे दिसून येते.

देश कोणताही असो त्या देशातल्या लोकसंख्येमध्ये 50 टक्के वाटा हा स्त्रियांचा असतो. परंतु 50 टक्के लोकसंख्या असलेल्या स्त्रियांकडे त्या देशातील तरुण कोणत्या दृष्टिकोनातून पाहतात आणि आपल्याला जन्म देणाऱ्या या स्त्री शक्तीला मानून म्हणून वागवतात की नाही यावरून तो देश किती प्रगत आहे हे ठरविले जाते. ही गोष्ट आता सर्वानाच झाली आहे.

कोणत्याही देशाला सर्वसमावेशक विकास साधण्यासाठी पुरुषाप्रमाणेच स्त्रियांची आवश्यकता असते. स्त्रियांना वाढून कोणताही देश आपला आर्थिक व सामाजिक विकास करू शकत नाही. स्त्रियांचे अर्थव्यवस्थेत व समाजव्यवस्थेत महत्त्वाचे स्थान आहे. एकीकडे स्त्री पुरुष समानतेचे वारे वाहत आहे तर दुसरीकडे पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांचे प्रमाण कमी होत चालते आहे असे दिसून येते. वाढत चाललेली स्त्री भुण हत्या हे त्याचेच फलीत आहे. मुलगा हा वंशाचा दिवा आहे या धारणेबाबती मुलींचा जन्मच नाकारला जात असल्याचे दिसून येते. मुलगाच आपल्या आर्थिक परिस्थितीला हातभार लावू शकतो या अंतःश्रेष्ठेच्या मुलींचा जन्मच होवू दिला जात नाही. त्यामुळे घटते लिंग गुणोत्तर एक ज्वलंत समस्या बनली आहे.

संकल्पना:

स्त्री पुरुष गुणोत्तर किंवा लिंग गुणोत्तर अभ्यासत असताना लिंग गुणोत्तर म्हणजे काय हे अभ्यासणे गरजेचे आहे. लिंग गुणोत्तर हे लोकसंख्येमध्ये पुरुष व स्त्रियांच्या संख्येचे गुणोत्तर आहे. एकूण लोकसंख्येतील स्त्री पुरुषांच्या सापेक्ष प्रमाणास लिंग गुणोत्तर या नावाने ओळखले जाते. यामध्ये दर हजार पुरुषांमध्ये स्त्रियांचे प्रमाण काढले जाते. त्यासाठी पुढील सूत्राचा वापर केला जातो.

$$\text{स्त्रियांची एकूण लोकसंख्या} \times 1000 \div \text{पुरुषांची एकूण लोकसंख्या} = \text{लिंग गुणोत्तर}$$

वरील सूत्राच्या सहाय्याने लिंग गुणोत्तर काढले जाते. साधारणपणे हे गुणोत्तर 1:1 असे येणे अपेक्षित असते. परंतु हे गुणोत्तर वेगळे अडळते कारण पुरुषांच्या प्रमाणात स्त्रियांचे प्रमाण कमी असते.

भारतातील स्त्री पुरुष प्रमाण
 स्त्री पुरुष समानतेचा पुरस्कार सध्या सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व शैक्षणिक क्षेत्रात होताना दिसतो. परंतु प्रत्यक्षात वस्तुस्थिती फार वेगळी दिसते. घटते स्त्री पुरुष प्रमाण या वस्तुस्थितीचे एक निर्देशक आहे. घटते लिंग गुणोत्तर हा केवळ भारताच्या धितेचा विषय नसून जगभरात धितेचा विषय ठरला आहे. सन 2011 च्या जनगणना अहवालातून जागतिक स्तरावर स्त्री पुरुष प्रमाण 984 इतके आहे. सर्वात जास्त स्त्री पुरुष प्रमाण असलेल्या देशामध्ये

रशियाचा (1186) प्रथम क्रमांक लागतो. त्या खालोखाल जपान (1056) व जपान (1054) चा क्रमांक आहे. तर सर्वात कमी स्त्री पुरुष प्रमाण असलेल्या देशांमध्ये सीरी अरबिया (927) चीन (927) व भारत (940) हे देश आहेत खालील तक्त्यावरून भारतातील स्त्री पुरुष प्रमाण स्पष्ट होईल.

वर्ष	प्रमाण	वर्ष	प्रमाण
1901	972	1951	941
1911	964	1971	930
1921	955	1981	924
1931	950	1991	927 (948)
1941	945	2001	933 (927)
1951	946	2011	940 (914)

स्त्रोत: अर्थविचार 2011

टिप- कॅसातील आकडे 0-6 वयोगटातील प्रमाण दर्शविताने.

वरिल तक्त्यावरून भारतातील 1901 ते 2011 पर्यंतचे स्त्री पुरुष प्रमाण स्पष्ट होते. वरिल तक्त्यावरून असे निदर्शनास येते की, 1901 ते 1991 या कालावधीत दर हजार पुरुषांमध्ये असणाऱ्या स्त्रियांच्या प्रमाणात 972 वरून 927 इतकी घट झाली आहे. सन 2001 ते 2011 या कालावधीत दर हजार पुरुषांमध्ये असणाऱ्या स्त्रियांच्या प्रमाणात 933 वरून 940 इतकी वाढ झाली असल्याचे दिसून येते. परंतु सन 1901 चा विचार केला तर सन 2011 च्या जनगणनेनुसार भारतात दर हजार पुरुषांमध्ये 940 महिला असे प्रमाण आहे. मागील 20 वर्षांतील हे सर्वात चांगले प्रमाण असले तरी शेजारील देश, विकसीत देश किंवा वेगाने विकसीत होणाऱ्या देशांच्या तुलनेत अत्यंत कमी आहे.

0 ते 6 वर्षे वयोगटातील लिंग गुणोत्तराचा विचार केला तर त्यामध्ये देखील घट झाल्याचे दिसून येते. सन 1991 मध्ये 0 ते 6 वर्षे वयोगटातील प्रमाण 946 इतके होते. त्यामध्ये घट होवून ते 2001 मध्ये 927 इतके व 2011 मध्ये 914 इतके घटल्याचे दिसून येते. सन 1991 पासून हे प्रमाण 2001 पर्यंत 19 अंकांनी कमी झाले व 2011 मध्ये 2001 च्या तुलनेत 13 अंकांनी कमी झाले आहे. ही धिंता करण्यायोग्य बाब आहे.

महाराष्ट्रातील स्त्री पुरुष प्रमाण:

जी राज्य अधिकसित आहेत त्या राज्यात पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांचे प्रमाण खूप कमी असते परंतु ज्या राज्याचा विकास झाला आहे, जे आर्थिक सुखता आहे तेथेही पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांचे प्रमाण खूप कमी असल्याचे आढळले आहे. महाराष्ट्राची त्याला अपवाद नाही हे खालील तक्त्यावरून स्पष्ट होईल.

वर्ष	प्रमाण	वर्ष	प्रमाण
1901	978	1961	936
1911	966	1971	930
1921	950	1981	937
1931	947	1991	934
1941	949	2001	922 (913)
1951	941	2011	925 (883)

स्त्रोत: अर्थविचार 2011

टिप- कॅसातील याकडे 0-6 वयोगटातील प्रमाण दर्शविताने.

महाराष्ट्र हे औद्योगिक दृष्ट्या पुढारलेले राज्य आहे. एक पुरोगामी राज्य म्हणून ओळखले जाते. मानव विकासात देखील महाराष्ट्राचा घीचा क्रमांक लागतो. परंतु लिंग गुणोत्तराचा विचार केला तर ते समान दिसून येत नाही. तर त्यात सातत्याने घट झाल्याची दिसून येते. सन 1901 मध्ये महाराष्ट्रात दर हजार पुरुषांमध्ये 978 स्त्रिया हे प्रमाण होते. परंतु त्यामध्ये सतत घट होवून 2011 मध्ये ते 925 इतके झाले. म्हणजे 53 गुणांनी घट झाली आहे. तसेच 0 ते 6 वर्षे वयोगटातील लिंग गुणोत्तरातही 2001 च्या तुलनेत 2011 मध्ये 30 गुणांनी घट झाली आहे. पुरोगामी व प्रगत महाराष्ट्रातील हे धितनात्मक चित्र असल्याचे स्पष्ट होते.

भारतीय राज्यघटनेने सामाजिक समतेबरोबरच स्त्री पुरुष समानतेच्या मुल्याचा पुरस्कार केला आहे. हे समानतेचे मुल्य भारतीय समाजाच्या मनात रुजवण ही खरं तर आजची गरज आहे. महिलांच्या मनात स्त्री समानतेचे मुल्य रुजवण ही त्याहुन महत्त्वाची गोष्ट आहे. ज्या समाजात स्त्रियांना पुरुषांबरोबर समान दर्जा दिला जातो. तेथे स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांपेक्षा जास्त असते. मात्र आपल्याकडे स्त्रियांना दुय्यम दर्जा दिला जातो. मुलीला ओझे मानले जाते म्हणूनच मुलगी जन्माला येण्याआगोदरच तिला मारले जाते. वाढती स्त्री भुणहत्या रोखण्यासाठी कायदा करण्यात आला तरीही स्त्रीभुणहत्या होत असल्याचे दिसून येते. अमरवसेन यांच्या म्हणण्यानुसार भारताने आतापर्यंत 37 दशलक्ष मुली हरवल्या

295

	RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal		ISSN- 2348-7143
	Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (IJF) - 3.452, (GJF) - 0.676 Special Issue - 106(A)	March 2019	UGC Approved No. 48705

आहेत. अन्टरनेटीक इकोनॉमिक्स सर्वेसाठी गोळा केलेल्या माहितीनुसार भारतात दरवर्षी 6 लाख मुली जन्माला येवू शकत नाहीत. बालकांच्या आरोग्याकडे, विकासाकडे बुध्दी पररपर दुर्लक्ष केले जात आहे असे जागतिक आरोग्य संघटनेचे म्हणणे आहे. म्हणजेच भारतात स्त्री पुरुष असा भेदभाव केला जातो हे स्पष्ट होते. यासाठी शासनाने स्त्री पुरुष प्रमाण एका पातळीवर आणण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले पाहिजे. लिंग गुणोत्तर वाढविण्यासाठी वेगवेगळ्या उपाय योजना केल्या पाहिजेत. कायद्याची योग्य व काटेकोरपणे अंमलबजावणी केली पाहिजे व स्त्री पुरुष प्रमाण एका समान पातळीवर आणले पाहिजे तरच भारत खऱ्या अर्थाने महासत्ता वनेल.

संदर्भ

1. हेमराज शाह, 'स्त्री भुणहत्या कारणे व उपाय', रिया पब्लिकेशन कोल्हापूर, 2014.
2. गाडाळ एस.एस., 'भारतीय इतिहासातील स्त्रिया व स्त्री जिवन', कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
3. Gundre V. Bharti D. Led. 'Male Female Ratio Imbalance in India', New Voice Publication, Aurangabad.
4. Govt. of Maharashtra: Cencus of India, 2001
5. <http://www.censusindia.gov.in>

Dr. Shinde D.V.
(M.A.Ph.D)
Head Department of Economics
Research Guide
S.P.College Bhoom Dist.Osmanabad

PRINCIPAL
S.P.Mahavidyalaya, Bhoom
Dist.Osmanabad